

Sziklay László

A KELET-KÖZÉP-EURÓPAI ROMANTIKA NÉHÁNY FŐBB JELLEMVONÁSA

Csak helyeselni tudjuk, hogy ez a konferencia — magyar és délszláv tudósok e baráti találkozása — a romantikát tűzte ki programjául. Maga a korszak is sokat vitatott probléma. Azonos jelenségekről szólunk-e akkor, ha pl. az angol, a francia, a német, az olasz vagy éppen a magyar és a szerb romantikáról beszélünk? Erre már azzal is megadhatnók a választ, hogy nincs ún. „vegytiszta” korszak vagy akár stílusáramlat; még az angol, a francia vagy akár a német romantikába is bele-belejátszanak az előző vagy a következő korszak stílusjegyei. A Magyar Tudományos Akadémia Irodalomtudományi Intézetében éppen egy nemrégien lezajlott vitaülésen hozta fel például az egyik kutató, hogy Byronnál is találhatunk klasszicista maradványokat, az pedig már egyenesen közhely, hogy Balzac idősebb volt Hugónál: — a romantika és a realizmus egybejátszása különben is Európa valamennyi irodalmában fellelhető.

A romantikának e mellett az általában, szinte valamennyi európai irodalomban tapasztalható széneződése mellett a stílusoknak még érdekesebb egymásra torlódásával, keveredésével találkozhatunk abban a zónában (vagy régióban), amelyet mi ma Budapesten kelet-közép-urópai-nak nevezünk. Magának e zónának a kérdéseivel, meglétével, sajátos törvényszerűségeivel ezúttal nem foglalkozunk: erről szolt az az előadásunk, amelyet néhány évvel ezelőtt éppen az újvidéki Hungarológiai Intézetben tartottunk. Itt most mindabból, amit akkor elmondottunk, csak annyit hangsúlyozunk, hogy földrajzilag nagyjából a német és az orosz közé eső irodalmakat nem lehet úgy periodizálni, mint akár a nyugat-európaiakat, akár az oroszokét. A jól ismert és említett előadásunkban részletesen taglalt gazdasági, társadalmi, politikai okok következtében a mi irodalmainkban olyan késés (ütemeltolódás) állt be a nyugat-európaiak fejlődéséhez képest, hogy az a velük azonos periodizációt teljességgel lehetetlenné teszi. Nálunk még a XVIII. század második felében is megtalálhatók, sőt, egyes helyeken virágkorukat élik az egyházas barokk műfajai és stílusvilága, ugyanakkor, amikor a nyugat-európai klasszicizmus hatására Vergilius, Ovidius, Horatius poeta-klassziszbeli kultuszának eredményeképpen kialakul — a nemzeti nyelv ápolásának egyre erősödő tendenciájával — az, amit a legtöbb szerzőnk „deákos klasszicizmus”-nak nevez, hogy az az angolos, a franciás, a németes klassziká-

val, a rokokóval, a szentimentalizmussal és a korszak számos más stílusirányzatával keveredjék. Ez az a korszak, amelyet Vajda György Mihály egy tanulmányában — csak az *egyetemes* európai irodalmat szem előtt tartva — „neoklassziká”-nak nevez, amelyben Mozarttól kezdve Winckelmannon át egészen Davidig és Pollack Mihályig a korszaknak szinte valamennyi művészeinek és írástudójának helyet ad. Ez a fejtegetés szinte szuggerálja annak, aki ezúttal csak Kelet-Közép-Európa fejlődését vizsgálja, hogy átmeneti korszakról beszéljen; ezúttal — természetesen — nemcsak abban az értelemben, hogy voltaképpen minden korszak átmenet, a fejlődés *minden* időpontjában a régi elhalásának s az új megszületésének vagyunk a tanúi, mégpedig úgy, hogy a megszülető új azonnal, a következő pillanatban elavulttá váljék, s adja át helyét a még újabbnak. Kelet-Közép-Európa irodalmaiban a XVIII.—XIX. század fordulóján nemcsak erről van szó. Nem hiába nevezik ezt a korszakot több — e tájon található — irodalomban „a nemzeti ébredés korának”. Az író ebben a korszakban, majd sok esetben a továbbiakban, az egész XIX. század folyamán, sőt: nem egy esetben a XX. század elején is — népe társadalmi, politikai vezetője; az irodalmi mű ekkor elsősorban nem csak esztétikai értékével, hanem társadalmi-politikai funkciójával hat, nemzete-népe feudális, gyarmati vagy félgyarmati sorsa, provinciális helyzete ellen s polgárosodásáért küzd. Aki ismeri Kelet-Közép-Európa történetét, az tudja, hogy ez a harc sem zajlott le az egész területen, valamennyi itt élő nép életében együttesen és egyenletesen. E korszakban a lengyel, a cseh, a szlovák, a magyar, a horvát, a szerb, a szlovén, a román, a bulgár, az újgörög, stb. irodalom fejlődésében is jelentős ütemeltolódások tanúi vagyunk: amennyi tehát a *rokonvonás*, a *hasonlóság*, sőt: az *azonosság* a felsorolt irodalmak fejlődése között, annyi közöttük az *eltérés* is főleg az egymástól elméletileg különböző stílusok egybetorlódása, egymásra hatása szempontjából.

Kelet-Közép-Európa *romantikájáról* szólva mindezt azért tartottuk szükségesnek előrebocsátani, mert meggyőződésünk, hogy ez okozza a legnagyobb különbséget a nyugat-európai fejlődés és a miénk között. Nálunk nincs éles cezúra, sőt ellentmondás az előző korszak és a romantika határvidékén, vagy, hogy szemléletesen fejezzük ki magunkat: Kelet-Közép-Európában elképzelhetetlen az *Hernani* botránya. Mickiewicz, Vörösmarty (de folytathatnók is e sort) fiatal korukban a klasszikában gyökereznek, egész életükön át sokmindent megtartanak annak műfajaiból, forma- és stílusvilágából — és eljutnak nemzetük romantikájának csúcsaira. De éppen ezért, mert az ún. felvilágosult klasszika és a romantika között a mi nemzeteink irodalmának fejlődésében nincs rendkívül éles határvonal, nem tudjuk azonos időpontra tenni a szóban forgó népek romantikájának kezdetét, sőt, körülményeit sem. A magyar és a lengyel romantika indulása: a tízes évek vége, a húszas évek eleje. De az a nemzeti ősről éneklő s még a vergiliusi hagyományokra támaszkodó eposz (a Zalán futása), amely a magyar irodalomban a romantika egyik legszebb megnyilvánulása, a szlovákoknál (pl. Ján Hollý: Svatoplukjának esetében) a klasszicizmus kiteljesedése — Vörösmartynál nyolc esztendővel később! (1825—1833). A szerbeknél, a szlovákoknál a hivatalos iro-

dalomtörténetírás a negyvenes évekre, az új, a népiből alkotott irodalmi nyelv kodifikálásának dátumára teszi a romantika kezdetét. Szabad-e ezt az óriási ütemeltolódást *értékmérőül* használnunk az egyes irodalmak között? Semmi esetre sem. Egyrészt azért nem, mert azok a műfajok, amelyek Kelet-Közép-Európában a romantikára általában jellemzők (mint pl. az elbeszélő költemény, a történeti dráma, a ballada, a szépróza kezdetei) többnyire már azokban az irodalmakban is felbukkannak a húszas-harmincas években, amelyek romantikájuk kezdeteit csak a negyvenes évek elejétől számítják, — másrészt pedig azért nem, mert a sokszor óriási ütemeltolódás következtében itt olyan érdekes stílusformációk és költő-egyéniségek felbukkanásának a tanúi vagyunk, amelyek, illetőleg akik Nyugat-Európában elképzelhetetlenek. Nemcsak arról van itt szó, hogy a mi romantikánkban milyen erős szerepet játszik a múltból sokáig — sok helyen nyomaiban szinte mind a mai napig — fennmaradó barokk hagyomány. Milyen jellemző, hogy Gundulić: Osmanját Mažuranić egészíti ki, illetőleg fejezi be az eredetihez csaknem teljes hűséggel illeszkedve! Itt sokkal inkább azt kell hangsúlyoznunk, hogy az ütemeltolódás-okozta stíluskeveredés következtében a romantikus életérzés, szemlélet, kifejezésmód, stílus- és prozódiai eszközök még a XIX. század második felében, sőt a századfordulón is fennmaradnak, s keverednek olyan művészi irányokkal, amelyek nyugaton a romantika elhalásának okozói. Ennek a kelet-közép-európai fejlődésre jellemző tünetnek a legérdekesebb példája a román Eminescué. Gyermekkorában olyan vidéken nőtt fel, ahol a XVI.—XVIII. századra jellemző vándorénekmondók jelentették a költői kultúrát, a csernovici középiskola epizódja után Balázsfalván szívta magába a román nemzeti mozgalom nemzetépítő-romantikus lendületét, hogy azután ebből az elmaradt, provinciális környezetből hirtelen a századvégi Bécs és Berlin parnassien, szecessziós, dekadens — és a mai szocialista mozgalom első hangjait hallató környezetébe kerüljön. Eminescu költészete mindennek olyan sajátos ötvözete, hogy az páratlan a világirodalomban.

Mindezt csak azért mutattuk be — itt (az idő rövideje miatt) egy kissé vázlatosan —, hogy érzékeltessük: a kelet-közép-európai romantika az össz-európai romantikán belül külön tanulmányozást érdemel. Ennek a részletes kidolgozása teljes monográfia tárgya volna, itt most csak két legfontosabb problémájára hívjuk fel a figyelmet.

Arra most bővebben nem fogunk kitérni, hogy a kelet-közép-európai s általában a kelet-európai romantika alapvető vonásai sokban meg-egyeznek, de sokban el is térnek a nyugat-európainak a jellegzetességeitől. Az *egyéninek* (a szubjektívnek) az életérzésbe kerülése, a *regényesség* („romántosság”) és sok más — általában romantikusnak elismert — vonás itt is fellelhető. Nálunk mégis van a romantikának két olyan jellemvonása, amely — ha másutt meg is van — nem olyan uralkodó, mint a kelet-közép-európai irodalmakban. Ez: a *népiesség* és a *történetiség*.

Vajon csak a romantika jellegzetessége-e a kettő? Nyugaton már a XVIII. század közepétől kezdve — „népies” hangvétellel — utánozzák Ossziánt, s Macpherson hamisításaira Kelet-Közép-Európa már a roman-

tika felbukkanása előtt is felfigyel. Ehhez járul, hogy nagyvárosok híján a mi nemzetünk kulturális élete erősen *provinciális*: nemesi udvarházak, paplakok, vidéki kollégiumok, kispolgári rétegek kéziratos énekeskönyveinek álnépies költészete keveredik a valódi népköltéssel: — az ún. „građanska lirika” darabjaitól kezdve Pálóczi Horváth Ádám: „Ötödfélszáz énekei”-ig ennek a jelenségnek számos példáját tudnók felhozni. A népköltészet *művelése*, annak *utánzása* s ez utánzás *elmélete* azonban már a romantikus korszakra jellemző. Van-e erős, illetőleg merev választóvonal a felvilágosodás népiessége s e között a romantikus népiesség között? Már az eddig elmondottakból is világos, hogy nem. A romantika korszakában válik viszont az egész elméletileg megalapozott *mozgalom-má*. Ne tegyünk az egyes érdekelt nemzetek népiessége közé egyenlőségi jelet. Mégis megvannak közöttük a hasonló vonások. Ezek közül itt most csak a következőket emeljük ki:

Mindenütt megtaláljuk a népköltészet szorgalmas *gyűjtőjét*. Erre e helyen talán nem kell ebből a szempontból *Vuk Karadžić* jelentőségét hangsúlyoznunk. Túlzás-e, ha azt mondjuk, hogy Kelet-Közép-Európa csaknem valamennyi népköltési gyűjtőjének ő a példaképe? Ahelyett, hogy itt elmondanók mindazt, ami Vuk gyűjteményéről és munkásságáról közismert, csak azt hangsúlyozzuk: a szerb nép viharos történelme s e viharos történelem következtében a többinél talán kevésbé differenciált társadalmi szerkezete okozza, hogy az összes közül Vuk gyűjteménye a leghamisítatlanabbul *népi*. A többiek, a szlovák *Kollár*, a cseh *Erben* és *Čelakovský*, a román *Alecsandri*, stb. még nem tesznek pontos különbséget a valódi népi (paraszti) és a pszeudopopuláris között. *Kollár* csak a szlovák dalokat gyűjti össze, *Alecsandri* „javító-rontó mester”, a saját nemzeti ideológiájához „alkalmazza” azokat a dalokat, melyeket népnek ítél, *Čelakovský* és *Erben* pedig — *Kollár* szláv kölcsönösség-eszméjét követve — több szláv nép dalkincséből állít össze gyűjteményt. Nem hiába jelent meg a legkésőbb: — *Bartók* és *Kodály* reális népzenei és népköltészeti koncepcióját a magyar *Erdélyi János* közelítette meg a legjobban. Legalábbis rá tudott mutatni arra, mi az ún. „németes” stílussal megrontott közizlés és az ősi, paraszti kifejezőmód között a különbség.

Ezzel — közvetve — már arra is rámutattunk, hogy amikor a XIX. század romantikus költője, illetőleg népköltési gyűjtője népe költészetét műveli, azt keresi benne, ami *régi*, ami *ősi*, ami nemzete ősrégi származását, e területen *autochton* jellegét bizonyítja. Tehát a népköltészet kultusza a kelet-közép-európai romantikában szoros összefüggésben van azal a *történetiséggel*, amely ugyancsak jellemző rá. „Régi dicsőségünk, hol kése az éji homályban...” — jellemezhetnők a múltnak ezt a kultuszát *Vörösmarty*: *Zalán futásá-nak* kezdő sorával. Ez is visszanyúl a felvilágosodás, a klasszicizmus, a szentimentalizmus őskereséséhez, a két korszak, illetőleg irányzat közé itt sem lehet éles határvonalat húzni. Minden kelet-közép-európai nép megkeresi nemzetalapító vagy nemzete szabadságáért harcoló hősét, őseit: *Attilának*, *Árpádnak*, *Čechnek* és *Lechnek*, *Libušának*, *Cirillnek* és *Metódnak*, *Krályevics Márkónak*, *Mátyás királynak*, *Toldinak* és *Jánošíknak* ebből a szempontból csaknem

azonos a *funkciója*. Említésük már korábbi korszakokra vezethető vissza: kultuszukban keveredik a krónikások és történetírók „tudós” hagyománya a népmondákéval. De a kelet-közép-európai *romantika* szempontjából nem is ez az eredet a fontos, legfeljebb annyiból, hogy ahol a költő a múlt hőseit a *népmondából* meríti, ott — a legnagyobb nemzetiségi ellentétek idején is — a romantikus költészet közös szereplői születnek meg. Ilyen például — bocsánat ezért a közhelyért — Mátyás király, az „igazságos”. Talán nincs is Kelet-Közép-Európának irodalma, ahol meg ne lehetne találni.

A múlt-kultusszal kapcsolatban hangsúlyozzuk inkább azt, hogy a költő azért idézi fel népe, nemzete „ösiségét”, „dicsőségét”, hogy olvasóit a jövőért, az önállóságért vívott harcra buzdítsa. Az elnyomott kis nép fia álmodik tehát népe múltjának nagyságáról, hogy így álmodja nagyok a jövőjét. Ezért nincs vagy alig van a kelet-közép-európai romantika múlt-kultuszában az a jelent tagadó morbiditás, amely a múltnak sok nyugat-európai, főleg német romantikus ébresztgetőjére jellemző. A múlt-kultusznak ezért klasszikus formája nálunk a vergiliusi s a barokk hagyományt egyaránt felélesztő eposz, hogy azután — a fejlődés fejlettebb szakaszában — népszerűbb műfajokká: elbeszélő költeménnyé, történeti balladává, verses vagy prózában írt regénnyé, drámai költeménnyé, történeti drámává vagy éppen operává oldódjék fel. Slowacki még hőskölteményt írt Benyovszky Móricról, a XVIII. század hősnak álmodott kalandoráról, a magyar Doppler operát. Ennek az oldottabb történeti műfajnak egyik legszebb példája Petar Petrović Njegoš: A hegyek koszorúja című drámai költeménye.

Az „ösi dicsőség” kultusza azzal a céllal, hogy a nemzetet a jövőért folyó harcra buzdítsa, még ún. „középkori” hamisításokra is rábírja a tudós költőt. A cseh Václav Hanka Királyudvari és Zöldhegyi Kéziratában éppen úgy egyesül a múltnak a kultusza a népies (könnyed) hanghordozással, mint jó félszázaddal később a magyar Thaly Kálmán vagy a szlovák Michal Matunák „kuruc” költeményeiben, hamisításaiban.

A kelet-közép-európai romantikának a sok közül két igen jellemző vonását emeltük ki e szerény fejtegetésben. E kettőből is világos, amire a „nemzeti ébredés” korával kapcsolatban már céloztunk: az író nálunk ebben a korszakban a többi nép írójánál lényegesen nagyobb mértékben tartja szeme előtt társadalmát, népe, nemzete érdekeit: — vátesz, a nemzet vezetője, aki elsősorban azért harcol népe jobb sorsáért, hogy ezzel a *haladást* szolgálja. Igaz, a franciáknak is van Béranger-juk és Lamartine-juk, a németeknél is dalolt a nép szabadságáról — Freiligrath és Heine. A mi irodalmainkban — hogy csak a líránál maradjunk — egy Mickiewicz, egy Alecsandri, egy Branko Radičević, egy Janko Král’, egy Karel Kavliček Borovský nemzeti forradalmisága iránt nem lehet kétség. A csúcspont mégis — *Petőfi*. Őt a merev beskatulyázók már a „realizmus” kategóriájába sorolják. De mindazt, amit a költő szerepéről a kelet-közép-európai romantikában itt elmondottunk, az ő költészete fejezi ki a legjobban.

REZIME

NEKE KARAKTERISTIČNE CRTE ISTOČNO-SREDNJEVROPSKOG ROMANTIZMA

O romantizmu ima bezbroj teorija; koliko shvatanja, toliko vrsta periodizacije. To se menja i po književnim zonama: dok se, na primer, engleski romantizam već uveliko rascvao, kod nas (u Istočno-Srednjoj Evropi) mu nema još ni traga. Ali periodičnog (vremenskog) pomeranja ima i među samim istočno-srednjeevropskim književnostima. Zvanična mađarska istorija književnosti govori o romantizmu već od desetih-dvadesetih godina prošlog veka, slično je i sa češkom. Međutim u slovačkoj ili srpskoj književnosti početak romantizma označen je tek četrdesetih godina kada se narodni jezik uvodi kao književni.

Istočno-srednjeevropski i uopšte uzev istočnoevropski romantizam u svojim osnovnim crtama u mnogome se podudara, ali i razlikuje od karakteristika zapadnoevropskog romantizma. I ovde se može uočiti da se subjektivno, romanesko i još druge, uopštene crte romantizma stavljaju u prvi plan. Kod nas romantizam ima dva takva karakteristična obeležja koja, iako ih ima i drugde, nisu tako dominantna kao u istočno-srednjeevropskim književnostima. To su: narodsko i istoričnost. Ova dva pojma su zapravo u međusobnoj povezanosti: narodna poezija se sakuplja i podražava samo zato da bi se dokazala „drevna”, „originalna” prošlost. Zato su preci u toku istorije postali predmet kulta istaknutih velikih vojskovođa. Koreni obeju ovih tendencija protežu se unazad do druge polovine XVIII. veka: u doba prosvetćenosti, ali njihov procvat i ostvarenje pada u doba romantizma. Kod mnogih istočno-srednjeevropskih naroda ova dva razdoblja nazivaju se zato „dobom narodnog buđenja”, jer se kod nas jedva može povući određena granica između njih. Oni imaju još jednu zajedničku crtu koja se ostvaruje u romantizmu i pisac je „vates”, vod naroda, koji celo svoje delo stavlja u službu uzdizanja svoga naroda.

SUMMARY

SOME CHARACTERISTIC FEATURES OF THE EASTERN-CENTRAL EUROPEAN ROMANTICISM

There are many theories on romanticism; the number of various concepts corresponds to the number of periodizations. The differences are also obvious in the literary zones: for instance, the English romanticism was flourishing when there was no trace of it in the eastern part of Central Europe. But temporal shifts also exist in the Eastern-Central European literatures. The official Hungarian history of literature mentions romanticism as early as in the second decade of the last century. The same has been stated for the Czech literature, but the beginning of romanticism in the Slovakian and Serbian literature was noticed only in the fifth decade of the last century, in the period when the vernacular was introduced in the literature.

Eastern-Central European, like the Eastern European romanticism on the whole, shows identical features with the Western European romanticism, but the differences are also obvious. Here, too, the subjective, romanesque and other general features of the romanticism are in the foreground. Our romanticism has two characteristic features, which — although they have been noticed elsewhere — are not so dominant as in the Eastern-Central European

literatures. These are: the national traits and the historicity. These two notions are mutually connected: the folk poetry has been gathered and imitated in order to prove the „ancient” and „original” past. It is why in the course of history ancestors have become the object of cult for the great army leaders. Both tendencies may be traced back to the second half of the 18 th century, the period of enlightenment, but their flourishing and realisation fell in the time of romancicism. Many Eastern-Central European nations call these two periods „the time of national waking”, because decisive limits can hardly be drawn between these two periods. They have another common feature realized in romanticism: the writer is the „prophet”, the leader of the people, who puts all his work in the service of his people.

